

Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα
Καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Η βυζαντινή Θεσσαλονίκη

Η Θεσσαλονίκη, η πόλη που ίδρυσε ο βασιλιάς της Μακεδονίας Κάσσανδρος με τον συνοικισμό είκοσι έξι οικισμών το 316/15 π.Χ. και της έδωσε το όνομα της γυναίκας του και κόρης του Φιλίππου Β΄ Θεσσαλονίκης, βρισκόταν σε εξαιρετική γεωγραφική θέση. Κτισμένη στον μυχό του Θερμαϊκού, ήταν ο σημαντικότερος σταθμός στη ρωμαϊκή Εγνατία οδό, που ξεκινούσε από το Δυρράχιο και έφθανε ως το Βυζάντιο, εκεί όπου οι κάθετοι οδικοί άξονες μέσα από τις κοιλάδες του Μοράβα και του Αξιού σμίγουν με το Αιγαίο και συνέδεαν τις πόλεις του Δούναβη με τα λιμάνια της Ανατολής. Η προνομιακή και νευραλγική της θέση υπήρξε αποφασιστικός παράγοντας για την εξέλιξη της πόλης και σφράγισε τη μοίρα της. Η Θεσσαλονίκη αναδείχθηκε το σπουδαιότερο πολιτικό, στρατιωτικό και οικονομικό κέντρο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στη Βαλκανική.

Η πόλη γνώρισε μεγάλη ακμή και άνθηση κυρίως από τα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. Την εποχή των Αντωνίων (138-193) και των Σεβήρων (193-235) χρονολογείται η ανοικοδόμηση μεγάλων κτιριακών συγκροτημάτων, της αγοράς, όπου βρισκόταν το πολιτικό και διοικητικό κέντρο της πόλης, η βιβλιοθήκη, το ωδείο κ.ά. Από τα μέσα του 3ου αι. της αναγνωρίζεται από τους Ρωμαίους αυτοκράτορες ο τιμητικός τίτλος της *αποικίας* (colonia) και της παραχωρούνται τα προνόμια της *μητροπόλεως της Μακεδονίας* και της *νεωκόρου*, που είχε σχέση με τη λατρεία του αυτοκράτορα. Έτσι η Θεσσαλονίκη αποκαλείται έκτοτε «μητρόπολις της Μακεδονίας», «η περιφανής των Μακεδόνων μητρόπολις», αλλά και «πόλις Θετταλίας κολωνία».

Το 298/99 ο καίσαρας Μαξιμιανός Γαλέριος, που διοικούσε με τον αύγουστο Διοκλητιανό το ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, μεταφέρει την έδρα του από το Σίρμιο της Παννονίας στη Θεσσαλονίκη και την κοσμεύει με το επιβλητικό ανακτορικό συγκρότημα, τη θριμβευτική ασίδα, τη Ροτόντα, στο ανατολικό τμήμα της πόλης. Η Θεσσαλονίκη υψώνεται σε αυτοκρατορική πόλη, ζωντανή έκφραση των νέων πολιτικών προσανατολισμών του ρωμαϊκού κράτους προς την Ανατολή και της νέας πολιτικής ιδεολογίας της Τετραρχίας. Λίγα χρόνια αργότερα ο Μ. Κωνσταντίνος ενισχύει την πόλη με το τεχνητό λιμάνι, τον «σκαπτό λιμένα», στο ΝΔ και πιο απάνεμο τμήμα της παραλίας της.

Ο πολιτικός και οικονομικός ρόλος της Θεσσαλονίκης παρακολουθεί τις πολιτικές εξελίξεις. Οι μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού και του Μ. Κωνσταντίνου, που απέβλεπαν στην πολιτική και στρατιωτική αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας, είχαν σαν αποτέλεσμα την ίδρυση ξεχω-

ριστής μεγάλης διοικητικής περιφέρειας, της *υπαρχίας* ή *επαρχότητας του Ανατολικού Ιλλυρικού*, με δύο *διοικήσεις*, της Μακεδονίας και της Δακίας. Η μονοκρατορία του Μ. Κωνσταντίνου το 324 που συνοδεύτηκε από τη μεταφορά της πρωτεύουσας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Ανατολή, στη θέση του αρχαίου Βυζαντίου, και η αύξουσα ανάπτυξη και εξέλιξη της Νέας Ρώμης, της Κωνσταντινούπολης, σε κέντρο της αυτοκρατορίας, κέντρο της Οικουμένης, μοιραία θα θέσει τη Θεσσαλονίκη σε δεύτερη μοίρα. Θα παραμείνει μια επαρχιακή πόλη, στη σκιά της πρωτεύουσας, και παρ' όλο τον πρωταγωνιστικό πολλές φορές ρόλο της στα πολιτικά και στρατιωτικά πράγματα και τη σπουδαιότητά της, θα θεωρείται πάντα για τους Βυζαντινούς «η πρώτη μετά την πρώτην», «μετά την μεγάλην παρά Ρωμαίους, πρώτη πόλις».

Η μετάβαση της πόλης από τον ειδωλολατρικό κόσμο στον χριστιανικό έγινε βαθμιαία, ξεκίνησε όμως πολύ νωρίς. Οι Θεσσαλονικείς είχαν την τύχη να γνωρίσουν το κήρυγμα του ίδιου του Απόστολου Παύλου και να ενισχυθούν στη νέα τους πίστη με τις επιστολές του, γνώρισαν και τίμησαν μάρτυρες, άνδρες και γυναίκες, ταυτίστηκαν όμως με τον κατεξοχήν μάρτυρα της πόλης, τον πολιούχο Άγιο Δημήτριο, τον χριστιανό αξιωματικό που μαρτύρησε στα χρόνια του Γαλερίου, το 305. Ο ναός του Αγίου Δημητρίου αναδεικνύεται προσκύνημα για ντόπιους και ξένους, η φήμη του μυροβλήτη Αγίου και η λατρεία του προσδίδουν μία οικουμενικότητα στην πόλη. Οι προσκυνητές φεύγουν παίρνοντας μαζί τους φιαλίδια με το θαυματουργικό μύρο, τα λεγόμενα «κουτρούβια», με παραστάσεις του Μυροβλήτη. Η ίδια η ύπαρξη της πόλης και η σωτηρία της συνδέονται με τη λατρεία του Αγίου. Ευκτήριοι οίκοι και μονές, μετόχια και σκήτες μέσα και έξω από την πόλη ήδη από τον 5ο αι. συνθέτουν το θρησκευτικό πρόσωπο της Θεσσαλονίκης. Έξω από τα ανατολικά και δυτικά τείχη, σε μια κατάφυτη περιοχή με δέντρα, κήπους και αμπέλια, υπήρχαν κέλλες και μονές, μοναχοί ζούσαν σε σπηλιές, ενώ στους ναούς της πόλης, που έμεναν ανοιχτοί μέρα-νύχτα, αναπέμπονταν ύμνοι και αρμονικές ψαλμωδίες.

Η Θεσσαλονίκη εξαιτίας της θέσης και της σπουδαιότητάς της δέχεται τον αντίκτυπο των πολιτικών γεγονότων και των αναστατώσεων που συγκλονίζουν κατά καιρούς τη Βαλκανική. Οι επιδρομές των Γότθων τον 4ο αι. νοτίως του Δούναβη αναγκάζουν τον αυτοκράτορα Θεοδοσίο (379-395) να καταστήσει τη Θεσσαλονίκη ορμητήριο των επιχειρήσεών του εναντίον των επιδρομέων. Κατά την παραμονή του στην πόλη το 380 ο αυτοκράτορας βαπτίσθηκε χριστιανός από τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Αχόλιο ή Ασχόλιο. Πιθανόν τότε κτίστηκαν τα τείχη της πόλης, δεν γνωρίζουμε όμως αν ο Ορμίσδας, του οποίου το όνομα μνημονεύεται σε επιγραφή στον ομώνυμο πύργο του ανατολικού τείχους, είναι ο στρατηγός του Θεοδοσίου ή μεταγενέστερος αξιωματούχος. Από τα τέλη του 4ου ως και τον 6ο αι. διάφορα βαρβαρικά φύλα, Γότθοι, Βησιγότθοι, Ούννοι, περνούν το βόρειο φυσικό σύνορο της αυτοκρατορίας, τον Δούναβη, και διατρέχουν τη Βαλκανική καταστρέφοντας πόλεις και την υπαίθρο χώρα. Η αυτοκρατορία που έχει εμπλακεί σε πόλεμο με τους Πέρσες στο ανατολικό σύνορο αδυνατεί να συνδράμει τις δυτικές επαρχίες του κράτους, τη Θράκη και την μεγάλη επαρχότητα του Ιλλυρικού. Η κατάσταση γίνεται ακόμη πιο επικίνδυνη, όταν βορείως του Δούναβη εδραιώνεται η κυριαρχία των Αβάρων, λαού ασιατικού ουννικής καταγωγής. Το 582 καταλαμβάνουν το Σίρμιο στον Σαύο ποταμό, σημαντικό φρούριο και κόμβο συγκοινωνιακό κοντά στο Βελιγράδι, και έχοντας υποτάξει διάφορα σλαβικά φύλα της περιοχής του Δούναβη επιχειρούν επανειλημμένες επιδρομές στα βυζαντινά εδάφη.

Η Θεσσαλονίκη, η πρωτεύουσα του Ιλλυρικού, γνώρισε τη θηριωδία και τον θανάσιμο κίνδυνο των αβαροσλαβικών και σλαβικών επιδρομών. Μοναδικές λεπτομέρειες αφηγούνται τα «Θαύματα του Αγίου Δημητρίου», συλλογή αγιολογικών κειμένων του 7ου αι., με λόγους που

εκφώνησαν οι επίσκοποι της πόλης κατά την εορτή της μνήμης του Αγίου Δημητρίου. Τονίζεται το μέγεθος του κινδύνου αλλά και η θαυματουργική επέμβαση του Αγίου. Η πρώτη μεγάλη επίθεση με εκατό χιλιάδες Αβαροσλάβους –αριθμός οπωσδήποτε υπερβολικός– έγινε το βράδυ της Κυριακής 22 Σεπτεμβρίου του 597. Όταν ξημέρωσε όρμησαν οι εχθροί στα τείχη και έστησαν σκάλες, για να την εκπορθήσουν. Και τότε, λέγει ο επίσκοπος Ιωάννης, έγινε το θαύμα. Ο Άγιος με τη μορφή οπλίτη φάνηκε πάνω στις επάλξεις, χτύπησε με τη λόγχη τον εχθρό που πρώτος πάτησε το πόδι του στα τείχη και τον έριξε κάτω νεκρό. Κι αυτός, καθώς κατρακυλούσε από τη σκάλα, παρέσυρε και αυτούς που έρχονταν πίσω από αυτόν. Στρατός και πολιτοφυλακή απέκρουσαν έτσι την πρώτη μεγάλη πολιορκία της πόλης.

Το 602 μετά την ανατροπή του αυτοκράτορα Μαυρικού καταρρέει το βόρειο σύνορο στον Δούναβη. Η μεταφορά στρατευμάτων από τη Θράκη στη Μ. Ασία εναντίον των Περσών άφησε εκτεθειμένες τις βόρειες επαρχίες. Οι Σλάβοι περνούν τον Δούναβη και αρχίζουν να εγκαθίστανται στα εδάφη της αυτοκρατορίας. Το 604 5.000 Σλάβοι πολιορκήσαν τη Θεσσαλονίκη χωρίς επιτυχία. Το 615 η πόλη δέχθηκε συνδυσασμένη επίθεση από σλαβικά φύλα που με μονόξυλα απέκλεισαν την πόλη από τη θάλασσα, ενώ οι οικογένειές τους είχαν στρατοπεδεύσει στην πεδιάδα, για να εγκατασταθούν στην πόλη μετά την άλωσή της. Η επίθεση αυτή ήταν από τις πιο οργανωμένες. Τότε είδαν οι υπερασπιστές της πόλης τον Άγιο Δημήτριο με λευκή χλαμύδα να περπατεί στα τείχη και πάνω στη θάλασσα. Τα εχθρικά πλοία άρχισαν να πέφτουν το ένα πάνω στο άλλο, οι εχθροί έπεφταν στη θάλασσα, που βάφτηκε κόκκινη από το αίμα των βαρβάρων. Ξαφνικά δυνατός άνεμος, νοτιάς, έφερε ακόμη μεγαλύτερη σύγχυση στον στόλο. Την καταστροφή αυτή του βαρβαρικού στόλου υπαινίσσεται πιθανότατα η έμμετρη επιγραφή σε ψηφιδωτό στον ναό του Αγίου Δημητρίου, δείγμα της λόγιας επιγραμματοποιίας που αναπτύσσεται στη Θεσσαλονίκη μαζί με τη ρητορική και την πλούσια υμνογραφία που συνδέεται με τη λατρεία του Αγίου Δημητρίου:

*«Κτίστας θεωρείς του πανενδόξου δόμου
εκείθεν ένθεν μάρτυρος Δημητρίου
του βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλω(ν)
μετατρέποντος κ(αι) πόλιν λυτρωμένου.»*

Το 618 νέα αβαροσλαβική επιδρομή είχε την ίδια τύχη όπως και εκείνη του 620, όταν οι Σλάβοι θέλησαν να επωφεληθούν από τη σύγχυση που προκάλεσαν οι σεισμοί που έπληξαν τη Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις της Μακεδονίας.

Η τελευταία απόπειρα των Σλάβων να καταλάβουν τη Θεσσαλονίκη έγινε την ίδια εποχή που ο αραβικός στόλος πολιορκούσε την Κωνσταντινούπολη, στα χρόνια του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Δ΄ Πωγωνάτου. Αφορμή στάθηκε η φυλάκιση και στη συνέχεια η εκτέλεση στην Κωνσταντινούπολη του ρήγα των Ρυγγίνων –σλαβικού φύλου κοντά στη Ρεντίνα– Περβούνδου, που είχε κατηγορηθεί από τις αρχές της Θεσσαλονίκης για συνωμοσία. Για δύο χρόνια, το 676-677, σλαβικά φύλα, οι Στρυμονίτες, Ρυγγίνοι και Σαγουδάτοι λεηλατούν τα περίχωρα της Θεσσαλονίκης και επιδίδονται σε πειρατείες. Κατά τη διάρκεια του αποκλεισμού η πόλη απειλήθηκε από λιμό. Οι Θεσσαλονικείς όμως έστειλαν πλοία στους Σλάβους Βελεγεζίτες της Δημητριάδος (κοντά στον σημερινό Βόλο), οι οποίοι τους προμήθευσαν με σιτάρι και όσπρια. Την ίδια λοιπόν στιγμή που ορισμένα σλαβικά φύλα επιδίδονται σε εχθρικές ενέργειες, άλλα φύλα διατηρούν εμπορικές σχέσεις με τη Θεσσαλονίκη. Το λιμάνι της δεν έπαψε να λειτουργεί σε όλη την περίοδο των σλαβικών επιδρομών.

Τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου* παρέχουν ενδείξεις για τις πρώτες σλαβικές εγκαταστάσεις στο Ιλλυρικό και τη Θράκη που στις πηγές αναφέρονται ως *σκλαβηνίαι*. Με τον όρο αυτόν εννοείται η συμπαγής εγκατάσταση Σλάβων στην περιοχή μεταξύ Δούναβη και Αίμου, αλλά και οι εγκατεσπαρμένες σλαβικές εγκαταστάσεις, με χωριστή η καθεμιά φυλετική οργάνωση, σε δυσπρόσιτα μέρη κοντά σε κοιλάδες ποταμών, τις οποίες επέτρεπε η βυζαντινή κυβέρνηση, εφόσον οι Σλάβοι πλήρωναν τον φόρο, το *πάκτον*, και δεν παρείχαν πράγματα στο Κράτος. Οι εξεγέρσεις των Σκλαβήνων προκάλεσαν πολλές φορές την επέμβαση του αυτοκρατορικού στρατού. Το 688 ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β΄ εξεστράτευσε εναντίον των Βουλγάρων, που είχαν εγκατασταθεί από το 681 στη ΒΑ Θράκη, και των Σκλαβήνων του Αίμου που συνέπρατταν μαζί τους εναντίον του Βυζαντίου. Μετά τις επιχειρήσεις στη Β. Θράκη ο αυτοκράτορας πέρασε τα στενά του Στρυμόνα και κατέβηκε στη Θεσσαλονίκη. Καθ' οδόν άλλους Σλάβους τους υπέταξε, ενώ άλλοι έσπευσαν να αναγνωρίσουν την κυριαρχία του. Ο Ιουστινιανός σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τον Άγιο Δημήτριο για την κατανίκηση των δικών του και των εχθρών της πόλης, δώρισε στον ναό του Αγίου τα έσοδα μιας αλυκής, όπως μαρτυρεί χαμένη σήμερα μαρμάρινη επιγραφή. Επί πλέον 30.000 Σλάβους τους μετόικισε στη Βιθυνία, για να τους χρησιμοποιήσει εναντίον των Αράβων.

Σιγά-σιγά οι σκλαβηνίες εντάχθηκαν στο βυζαντινό στρατιωτικο-διοικητικό σύστημα των θεμάτων. Βυζαντινοί αξιωματούχοι αναλαμβάνουν τη διοίκησή τους. Η ένταξη των Σλάβων στον στρατό, όπου υπηρετούν κυρίως ως τοξότες, ο συγχρωτισμός τους και οι εμπορικές τους σχέσεις με τον ντόπιο ελληνικό πληθυσμό οδηγούν βαθμιαία στον εξελληνισμό και τον εκχριστιανισμό τους και τέλος στην αφομοίωσή τους. Δημιουργούνται έτσι οι κατάλληλες συνθήκες ειρήνης, που ευνοούν τις οικονομικές, εμπορικές και πνευματικές δραστηριότητες. Στις αρχές του 9ου αι. ιδρύεται το *θέμα Θεσσαλονίκης*, η μεγάλη στρατιωτικο-διοικητική περιφέρεια που περιλάμβανε την περιοχή δυτικά του Στρυμόνα και ως την Πίνδο. Σώζονται πολλές σφραγίδες στρατιωτικών και πολιτικών αξιωματούχων αλλά και οικονομικών υπαλλήλων του 8ου και 9ου αι. που αποδεικνύουν την απρόσκοπτη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και τις οικονομικές δραστηριότητες στο απλόχωρο λιμάνι της πόλης. Να πώς περιγράφει το λιμάνι στις αρχές του 10ου αι. ο Θεσσαλονικίος κληρικός Ιωάννης Καμινιάτης:

«Είναι λοιπόν η πολιτεία... απλόχωρη και πλατιά και καλοτειχισμένη με κάστρο και πύργους πυκνούς που παρέχουν ασφάλεια στους κατοίκους της... ενώ από το νότο απλώνεται θαλασσινός κόλπος που τη ζώνει και βοηθάει από τα πλάγια τα καράβια που έρχονται από παντού να πίνουν εύκολα. Γιατί προς τα εκεί μπαίνει μέσα στη ξηρά θαυμαστό λιμάνι, που απλώνει με σιγουριά την είσοδό του στους ναυτικούς, χωρίς να το πειράζουν καθόλου οι φουρτούνες και κάνει το αγκυροβόλι ακύμαντο».

Ο καρπερός κάμπος, τα ποτάμια και οι δύο μεγάλες λίμνες εφοδίαζαν την αγορά της πόλης με άφθονα αγροτικά προϊόντα και ψάρια, ενώ τα καράβια έφερναν στο λιμάνι εμπορεύματα για τις αγορές της Βαλκανικής και της Ανατολής. Η «δημοσία λεωφόρος», δηλ. η Εγνατία οδός, έφερνε ξένους εμπόρους και ταξιδιώτες από Ανατολή και Δύση, την αγορά της πλημμύριζε ένα αμέτρητο πλήθος από ντόπιους και ξένους. Βιοτεχνικά προϊόντα από μπακίρι, σίδηρο, μολύβι και γυαλί, έργα μικροτεχνίας από χρυσάφι και ασήμι, υφάσματα μεταξωτά, μάλλινα και λινά έβρισκε κανείς άφθονα στην αγορά της πόλης. Τα λαμπρά οικοδομήματα και τα μνημεία, οι πλατιοί δρόμοι μαρτυρούν τον πλούτο της. «Πλατυάμφοδος» και «μεγαλόπολις» ονομάζεται από πολλούς Βυζαντινούς εγκωμιαστές της. Περήφανος για τη γενέτειρά του ο Ιωάννης Καμινιάτης

γράφει: «*Ἡμεῖς, ὡ φίλος, πατρίδος εσμέν Θεσσαλονίκης... πόλεως μεγάλης και πρώτης των Μακεδόνων*». Ακριβώς όμως αυτή η φήμη της πλούσιας πολιτείας θα σταθεί η αιτία της αναπάντεχης συμφοράς της.

Από τότε που η Κρήτη, γύρω στα 824, έπεσε στα χέρια των Αράβων, Σαρακηνοί κουρσάροι έχοντας το μεγάλο νησί για ορμητήριο λυμάνονταν τα νησιά και τα παράλια του Αιγαίου. Αρχές του 10ου αι., όταν βασιλεύε ο Λέων ΣΤ', κατέστρεψαν τη Δημητριάδα, κατευθύνθηκαν προς την Προποντίδα, απωθήθηκαν όμως από τον αυτοκρατορικό στόλο και στράφηκαν εναντίον της Θεσσαλονίκης. Στο άκουσμα της φοβερής είδησης οι Θεσσαλονικείς αρχίζουν να ετοιμάζονται πυρετωδώς για την άμυνα της πόλης. Ενισχύουν τη θαλάσσια και πιο ευάλωτη πλευρά της πόλης, Ρίχνουν στη θάλασσα σαρκοφάγους και άλλα μάρμαρα, για να εμποδίσουν τα πειρατικά πλοία να πλησιάσουν. Νέος στρατηγός όμως της πόλης, ο Λέων Χατζηλάκιος, διατάζει να σταματήσουν τις εργασίες αυτές και να υψώσουν το θαλάσσιο τείχος, γεγονός που επιβεβαιώνεται από χαμένη σήμερα επιγραφή. Κυριακή 29 Ιουλίου φάνηκαν τα κουρσάρικα καράβια με αρχηγό τον αρνησίθρησκο Λέοντα τον Τριπολίτη. Τις δραματικές στιγμές της πολιορκίας και της άμυνας των υπερασπιστών της, τις σκηνές αλλοφροσύνης, τις σφαγές και τους εξανδραποδισμούς που ακολούθησαν την άλωση δίνει ο Ιωάννης Καμινιάτης που έζησε τις τραγικές στιγμές της. Δέκα ημέρες έμειναν οι πειρατές στην πόλη σφάζοντας και λεηλατώντας. Χιλιάδες αιχμαλώτους, περίπου είκοσι δύο χιλιάδες, τους στοίβαξαν στα καράβια και τους οδήγησαν στα σκλαβοπάζαρα της Κρήτης και της Ταρσού, ανάμεσα σ' αυτούς και τον Ιωάννη Καμινιάτη. Η πόλη όμως γρήγορα ανέλαβε από τη μεγάλη καταστροφή. Παραμένει το πιο σημαντικό πολιτικό και στρατιωτικό κέντρο της περιοχής.

Η Θεσσαλονίκη όμως εκτός από μεγάλο πολιτικό, στρατιωτικό και οικονομικό κέντρο, προπύργιο της αυτοκρατορίας στη δυτική Βαλκανική, άσκησε μια ιδιαίτερη πολιτιστική ακτινοβολία. Δίκαια επαίρεται, γιατί υπήρξε η γενέτειρα των δύο αδελφών, του Κωνσταντίνου, που λίγο πριν πεθάνει στη Ρώμη πήρε το μοναχικό όνομα Κύριλλος, και του Μεθοδίου, γόνων στρατιωτικού αξιωματούχου του θέματος Θεσσαλονίκης. Ο Κωνσταντίνος μετά τις εγκύκλιες σπουδές στη Θεσσαλονίκη, πήγε, όπως συνηθιζόταν, στην Κωνσταντινούπολη για ανώτερες σπουδές και μαθήτευσε κοντά στον περίφημο Λέοντα τον Μαθηματικό, που είχε χρηματίσει και μητροπολίτης Θεσσαλονίκης το 840-843, και στον Πατριάρχη Φώτιο. Έγινε καθηγητής της ρητορικής και είναι γνωστός με την προσωνυμία «φιλόσοφος». Ο μεγαλύτερος αδελφός του Μεθόδιος υπηρέτησε ίσως ως διοικητής σε κάποια σκλαβηνία (πιθανόν του Στρυμόνα ή στη Βιθυνία). Οι δύο Έλληνες αδελφοί γνώριζαν την αραβική, τη σλαβική και την εβραϊκή, και ανέλαβαν διπλωματικές αποστολές στους Άραβες και ιεραποστολικό έργο στους Χαζάρους στον Εύξεινο Πόντο. Το 863 μεταβαίνουν στη Μοραβία ύστερα από παράκληση του βασιλέα της Ραστισλάβου προς τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ', να στείλει κληρικούς που να διδάξουν τον λαό του στη δική του γλώσσα, θέλοντας να απομακρύνει από τη χώρα του την επιρροή του γερμανικού κλήρου. Εμπνευστής του ιεραποστολικού προγράμματος του Βυζαντίου υπήρξε ο Πατριάρχης Φώτιος –η μεγαλύτερη μορφή των γραμμάτων τον 9ο αι. Αντίθετα προς τη Δυτική Εκκλησία που χρησιμοποιούσε στη Θεία Λειτουργία τη λατινική, οι Βυζαντινοί ιεραπόστολοι χρησιμοποιούσαν όχι την ελληνική αλλά τη γλώσσα των νεοφωτιστών. Για τον λόγο αυτόν ο Κωνσταντίνος επινόησε το σλαβικό αλφάβητο, το λεγόμενο *γλαγολιτικό*, με βάση το ελληνικό, και μετέφρασε στην παλαιοσλαβική γλώσσα –κοινή τότε σε όλους τους Σλάβους– τη Βίβλο και λειτουργικά βιβλία, ενώ ο Μεθόδιος θεωρείται ο μεταφραστής βυζαντινών νομικών και νομοκανονικών έργων και ο συντάκτης λόγου για την απονομή της δικαιοσύνης, που αναφέρεται σε πρωτόγονες κρατικές δομές όπως ήταν οι σλαβικές. Δημιουργήθηκαν έτσι τα πρώτα έργα της σλαβικής λογοτεχνίας. Δικαιολογη-

μένα λοιπόν οι δύο Έλληνες αδελφοί από τη Θεσσαλονίκη ονομάστηκαν και τιμώνται ως απόστολοι των Σλάβων.

Η βυζαντινή αυτοκρατορία φτάνει στη μεγαλύτερη έκταση και ακμή, όταν βασιλεύουν οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας. Η Θεσσαλονίκη υπήρξε έδρα των επιχειρήσεων των αυτοκρατόρων κατά των Βουλγάρων του Συμεών και αργότερα του Σαμουήλ, που μετά τον θάνατο του Ιωάννη Τσιμισκή το 976 επαναστάτησε εναντίον του Βυζαντίου και ίδρυσε βουλγαρικό κράτος με πρωτεύουσα την Πρέσπα και την Αχρίδα. Το 1018 ύστερα από μακροχρόνιους πολέμους ο Βασίλειος Β΄ ο Βουλγαροκτόνος καταλύει το κράτος του Σαμουήλ και οι περιοχές του επανέρχονται στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Ο Δούναβης γίνεται και πάλι το βόρειο σύνορο της αυτοκρατορίας. Ο Βασίλειος οργανώνει διοικητικά και εκκλησιαστικά τα ανακτηθέντα εδάφη και επιτρέπει στους κατοίκους των πτωχών αυτών περιοχών να καταβάλλουν τους φόρους σε είδος όπως και επί Σαμουήλ. Μετά τον θάνατο του Βασιλείου Β΄ το 1025 ανατρέπεται η πολιτική του. Λίγο αργότερα ο ορφανοτρόφος Ιωάννης, αδελφός του αυτοκράτορα Μιχαήλ Δ΄, για λόγους ταμειευτικούς απαίτησε από τις περιοχές αυτές τον φόρο σε χρήμα. Το 1040 εκδηλώνεται επανάσταση των Βουλγάρων στο Βελιγράδι, απλώνεται προς τα νότια και το επόμενο έτος ο στρατηγός Αλουσιάνος, ανεψιός του Σαμουήλ, πολιορκεί τη Θεσσαλονίκη με 40.000 στρατό και πλήθος πολιορκητικών μηχανών. Η πόλη χάρη στην ηρωική έξοδο των κατοίκων της και με την πίστη ότι ο πολιούχος της Άγιος τους καθοδηγούσε σώζεται από τον θανάσιμο κίνδυνο.

Από τα μέσα του 11ου αι. η αυτοκρατορία βρίσκεται σε κρίση. Φιλόδοξοι στρατηγοί στασιάζουν, νέοι εχθροί απειλούν την ακεραιότητα της αυτοκρατορίας: οι Σελτζούκοι Τούρκοι στην Ανατολή, οι Νορμανδοί στη Δύση, Ούζοι και Κουμάνοι στη Βαλκανική. Ο συνεχής κατακερματισμός των θεμάτων οδηγεί στην καταστροφή του θεματικού θεσμού. Το κράτος εμπιστεύεται την άμυνά του σε ξένους μισθοφόρους, χάνονται πλούσιες επαρχίες στη Μ. Ασία, μειώνονται τα φορολογικά έσοδα, φθίνει η οικονομία, νοθεύεται το νόμισμα.

Παρ' όλη τη γενική φθίνουσα οικονομική κατάσταση του 11ου και 12ου αι. η Θεσσαλονίκη διατηρεί τη σφριγηλή και ανθηρή της οικονομία. Στις αρχές του 12ου αι. ο συγγραφέας του νεκρικού διαλόγου «Τιμαρίων», κατά το πρότυπο των νεκρικών διαλόγων του Λουκιανού, περιγράφει την μεγάλη εμποροπανήγυρη τις ημέρες της εορτής του Αγίου Δημητρίου. *«Και ήταν η εορτή τα Δημήτρια, όπως ακριβώς στην Αθήνα τα Παναθήναια και στους Μιλησίους τα Πανιώνια. Γίνεται και στους Μακεδόνες η πιο μεγάλη από τις πανηγύρεις. Γιατί έρχονται, συνεχίζει, όχι μόνο Θεσσαλονικής και άλλος ντόπιος πληθυσμός, μα από παντού και λογής-λογής: Έλληνες απ' όλα τα μέρη, Σλάβοι κάθε φυλής απ' αυτούς που ζουν δίπλα στον Ίστρο ως τη Βουλγαρία, Καμπανίτες, Ιταλοί, Ισπανοί, Πορτογάλοι και Γαλάτες, απ' αυτούς που ζουν και πέρα από τις Άλλεις. Και κοντολογής τα κύματα του Ωκεανού στέλνουν στον Μάρτυρα προσκυνητές και πανηγυριώτες. Τόσο πολύ είναι ακουστός στην Ευρώπη... Έξω λοιπόν από τα δυτικά τείχη της πόλης ήταν στημένες εμπορικές σκηνές σε δυο μακριές σειρές αντικριστά με κάθε είδουςπραμάτειες. Υφάσματα και νήματα από τη Βοιωτία, τον Μοριά, την Ιταλία, τη Φοινίκη, την Αίγυπτο, την Ισπανία και τα Γάδαιρα, όπου υφαιίνουν τα ωραιότερα υφαντά. Αυτά όμως τα κουβαλούν οι έμποροι στη Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη ολόισια από τις χώρες, όπου τα υφαιίνουν. Ο Εύξεινος Πόντος πάλι στέλνει τα προϊόντα του στο Βυζάντιο και από κει τα κουβαλούν πολλά άλογα και μουλάρια, όσα μπορούν να κουβαληθούν».*

Τέλη του 11ου και κατά τον 12ο αι. οι Νορμανδοί έχοντας ιδρύσει κράτος στη Σικελία καταλαμβάνουν βυζαντινά εδάφη στη Ν. Ιταλία και επιχειρούν επιδρομές στις δυτικές επαρχίες της αυτοκρατορίας. Το 1185 καταλαμβάνουν το Δυρράχιο, το σημαντικότερο λιμάνι στην Αδριατι-

κή, και στις 24 Αυγούστου τη Θεσσαλονίκη. Τρεις μήνες κράτησε η νορμανδική κατοχή. Σφαγές, βιασμοί, λεηλασίες και βανδαλισμοί ακολούθησαν την άλωση, όπως περιγράφει ο αρχιεπίσκοπος Ευστάθιος που προπηλακίστηκε και κακοποιήθηκε από τους κατακτητές.

Η ανώμαλη πολιτική κατάσταση στα τέλη του 12ου αι. με τις βίαιες ανατροπές αυτοκρατόρων και τα αποσχιστικά κινήματα κλονίζουν τα θεμέλια της αυτοκρατορίας. Τον Απρίλιο του 1204 οι Σταυροφόροι της Δ' Σταυροφορίας κυριεύουν την Κωνσταντινούπολη και λίγο αργότερα τη δεύτερη πόλη της αυτοκρατορίας, τη Θεσσαλονίκη. Η βυζαντινή αυτοκρατορία διαλύεται. Τη θέση της παίρνει η Λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης και άλλα φραγκικά και ελληνικά κράτη (οι αυτοκρατορίες της Τραπεζούντας και της Νίκαιας, το κράτος της Ηπείρου με πρωτεύουσα την Άρτα). Η Θεσσαλονίκη γίνεται πρωτεύουσα του λομβαρδικού βασιλείου των Μομφερρά. Είκοσι χρόνια κράτησε η λατινική κατοχή. Τέλη του 1224 ύστερα από πολύμηνη πολιορκία εισέρχεται νικητής στην πόλη ο ηγεμόνας της Ηπείρου Θεόδωρος Δούκας. Αναγορεύεται και στέφεται «βασιλεύς και αυτοκράτωρ Ρωμαίων». Η Θεσσαλονίκη αναδεικνύεται «βασιλεύουσα», με οργανωμένη βασιλική αυλή, σύγκλητο, κεντρική διοίκηση, ιεραρχία. Ο Θεόδωρος Δούκας κόβει νομίσματα στο νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης, στα οποία εικονίζεται με τα αυτοκρατορικά σύμβολα συνήθως μαζί με τον Άγιο Δημήτριο. Στόχος του αυτοκράτορα της Θεσσαλονίκης η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης και η ανασύσταση της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Νικά Βουλγάρους και Φράγκους και φθάνει ως έξω από τα τείχη της Πόλης. Η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης φθάνει στη μεγαλύτερή της έκταση, από το Ιόνιο και την Αδριατική ως το Διδυμότειχο και την Αδριανούπολη. Την άνοιξη του 1230 ο Θεόδωρος Δούκας ξεκινά την εκστρατεία εναντίον της Κωνσταντινούπολης, όταν φθάνει όμως στον Έβρο και πριν εξαπολύσει την επίθεση εναντίον των Λατίνων, στρέφεται προς τα βόρεια εναντίον των Βουλγάρων, για να ασφαλίσει τα νώτα του. Ηττάται αναπάντεχα κατά κράτος από τον Βούλγαρο τσάρο Ιβάν Β' Ασέν και συλλαμβάνεται αιχμάλωτος. Η αυτοκρατορία της Θεσσαλονίκης συρρικνώνεται και το 1246 περιέρχεται στην αντίπαλη ελληνική αυτοκρατορία της Νίκαιας.

Το 1261 τα στρατεύματα της Νίκαιας καταλαμβάνουν την Κωνσταντινούπολη και θέτουν τέρμα στη φραγκική κυριαρχία. Ο νέος αυτοκράτορας, Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος, προσπαθεί να αναδιοργανώσει το κράτος. Η απώλεια όμως των πλούσιων επαρχιών της Μ. Ασίας, τα εμπορικά προνόμια που παρέχει στις ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες της Γένουας και της Βενετίας και οι εσωτερικές αντιθέσεις μεταξύ ενωτικών και ανθενωτικών υποσκάπτουν την οικονομία και την εσωτερική ενότητα.

Η κατάσταση της αυτοκρατορίας διαρκώς επιδεινώνεται. Η απόφαση του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου να διαλύσει τον στόλο στερεί την αυτοκρατορία από ένα πολύτιμο μέσο άμυνας και αυξάνει την εξάρτησή της από τις ξένες δυνάμεις. Η προέλαση των Οθωμανών Τούρκων στη Μ. Ασία στις αρχές του 14ου αι. αναγκάζει τον αυτοκράτορα να προσφύγει στις υπηρεσίες Καταλωνών μισθοφόρων. Μη μπορώντας όμως να πληρώσει τους μισθούς που τους είχε υποσχεθεί, αυτοί συμπράττουν με τους Τούρκους και λεηλατούν τη Θράκη και τη Μακεδονία. Εγκαθίστανται στη χερσόνησο της Κασσάνδρας, απ' όπου λεηλατούν και καταστρέφουν πολλές από τις μονές του Αγίου Όρους. Μετά την αποτυχία τους να καταλάβουν τη Θεσσαλονίκη το 1308 στρέφονται προς τη Ν. Ελλάδα και εγκαθίστανται στην Αττική.

Τον 14ο αι. η Θεσσαλονίκη γίνεται συχνά το ενδιαίτημα μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας. Το 1303 εγκαθίσταται εδώ η δεύτερη σύζυγος του Ανδρόνικου Β' Γιολάνδα-Ειρήνη η Μομφερρατική, που επιδιώκει τη διανομή της αυτοκρατορίας στα παιδιά της σύμφωνα με τις

φεουδαρχικές αντιλήψεις της Δύσης. Κάτι τέτοιο όμως ερχόταν σε πλήρη αντίθεση προς το δόγμα της μίας και ενιαίας αυτοκρατορίας, που υπήρξε θεμελιώδης αρχή της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας. Η αυτοκράτειρα έρχεται σε σύγκρουση με τον αυτοκράτορα και παραμένει στη Θεσσαλονίκη ως τον θάνατό της το 1317. Σώζονται σφραγίδες της –μία και στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης– με το όνομά της: Ειρήνη Δούκαινα Κομνηνή Παλαιολογίνα.

Λίγο αργότερα θα ξεσπάσουν εμφύλιοι σπαραγμοί, στους οποίους η Θεσσαλονίκη θα δραματίσει πρωτεύοντα ρόλο. Το 1320 ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ αποκλείει από τη συμβασιλεία και τη διαδοχή τον εγγονό του Ανδρόνικο, γιατί τον θεώρησε υπαίτιο του θανάσιμου τραυματισμού του αδελφού του. Ξεσπά εμφύλιος πόλεμος. Ο νεαρός Ανδρόνικος γίνεται κύριος της Θεσσαλονίκης και άλλων μακεδονικών πόλεων και το 1328 μπαίνει νικητής στη Βασιλεύουσα και εξαναγκάζει τον Ανδρόνικο Β΄ να παραιτηθεί και να αποσυρθεί σε μοναστήρι. Από την πολιτική αναταραχή επωφελήθηκε ο ηγεμόνας των Σέρβων Στέφανος Δουσάν που κατέλαβε πόλεις της Μακεδονίας και το 1334 έφτασε έξω από τη Θεσσαλονίκη. Η πόλη σώθηκε χάρη στη σύναψη ειρήνης που πέτυχαν οι Βυζαντινοί, ενώ ο Δουσάν εγκατέλειπε τις πόλεις που είχε καταλάβει.

Μετά τον αιφνίδιο θάνατο του Ανδρόνικου Β΄ το 1341 ξεσπά νέος μακροχρόνιος εμφύλιος πόλεμος, στον οποίο αναμίχθηκαν Σέρβοι και Τούρκοι, εκδηλώθηκαν εκκλησιαστικές και κοινωνικές αντιθέσεις με ολέθριες συνέπειες. Ισχυρή αντιβασιλεία που επιτρόπευε τον ανήλικο αυτοκράτορα Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο κήρυξε εχθρό του κράτους τον ισχυρότερο άνδρα της εποχής και έναν από τους επιτρόπους, τον Ιωάννη Καντακουζηνό, δήμευσαν την περιουσία του και δίωξαν τους συγγενείς και τους οπαδούς του. Ο Ιωάννης αναγορεύεται αυτοκράτορας στο Διδυμότειχο. Ο εμφύλιος πόλεμος απλώνεται στις πόλεις της Θράκης και της Μακεδονίας. Ο Καντακουζηνός επανειλημμένα προσπαθεί να προσεταιρισθεί τη Θεσσαλονίκη, οι κάτοικοί της όμως παρέμεναν πιστοί στην οικογένεια των Παλαιολόγων και στον νόμιμο αυτοκράτορα.

Τότε εκτυλίσσονται δραματικά γεγονότα στη Θεσσαλονίκη. Η δυναστική διαμάχη εξελίσσεται σε κοινωνική εξέγερση, όταν οι Ζηλωτές που προέρχονταν κυρίως από τα κατώτερα στρώματα, στασιάζουν το 1342 και λεηλατούν τα σπίτια των πλουσίων. Έντρομοι αυτοί εγκαταλείπουν την πόλη μαζί με τον διοικητή. Τότε πιθανότατα καταστράφηκαν τα βυζαντινά ανάκτορα της Θεσσαλονίκης. Ο Καντακουζηνός συμμαχεί με τον Δουσάν και τον εμίρη του Αϊδινίου, που στέλνει πλοία να αποκλείσουν την πόλη. Οι Ζηλωτές γίνονται κύριοι της κατάστασης, ενώ η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης στέλνει στόλο στη Θεσσαλονίκη και αναγνωρίζει τους Ζηλωτές. Το 1345 πνίγουν αυτοί στο αίμα και την τελευταία αντίσταση των ευγενών. Τον διοικητή και εκατό ευγενείς τους γκρέμισαν από τα τείχη της Ακρόπολης, ενώ κάτω ο όχλος τους κατακρεούργησε. Εικόνες της φρίκης και της εκδικητικής μανίας του όχλου παραδίδει η «Μονωδία επί τοις εν Θεσσαλονίκη πεσούσι», που αποδίδεται στον μεγάλο Θεσσαλονικέα λόγιο Δημήτριο Κυδώνη. *«Τους πλούσιους τους τραβούσαν με σχοινιά από τον λαιμό σαν ανδράποδα. Εδώ ο δούλος έσπρωχνε τον κύριό του και ο σκλάβος αυτόν που τον είχε αγοράσει, και ο χωριάτης τον στρατιώτη».*

Η συμφιλίωση του Ιωάννη Καντακουζηνού με τον Ιωάννη Ε΄ και η αντεπανάσταση που οργάνωσε στη Θεσσαλονίκη ο εκπρόσωπος της βυζαντινής κυβέρνησης επέφεραν το 1349 την πτώση των Ζηλωτών. Την ίδια περίοδο με τις πολιτικές και κοινωνικές ταραχές εκδηλώθηκε η ησυχαστική έρις με κυριότερο εκπρόσωπο τον Γρηγόριο Παλαμά και αντίπαλο τον μοναχό από την Καλαβρία Βαρλαάμ. Το 1350 εγκαθίσταται στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης ο Γρηγόριος Πα-

λαμάς, ο μεγαλύτερος θεολόγος του 14ου αι. Το 1354 νέες συγκρούσεις μεταξύ του Ιωάννη Παλαιολόγου και του Ιωάννη Καντακουζηνού κατέληξαν στην παραίτηση του τελευταίου και την αναχώρησή του σε μοναστήρι. Την ίδια χρονιά οι Τούρκοι καταλαμβάνουν ύστερα από σεισμό την Καλλίπολη και εγκαθίστανται μόνιμα στην Ευρώπη.

Τα παραγμένα όμως αυτά χρόνια και μέσα στην πολιτική αναταραχή και αβεβαιότητα η Θεσσαλονίκη έχει να επιδείξει μια θαυμαστή πολιτιστική δραστηριότητα. Ο 14ος αι. θεωρείται ο χρυσός αιώνας των γραμμάτων και των τεχνών για τη Θεσσαλονίκη. Πολλοί λόγιοι γεννήθηκαν ή έδρασαν στην πόλη, ώστε να αποκαλείται αυτή «ευδαίμων μήτηρ ρητόρων και πηγή της φιλολογίας», «δεύτερος Ελικών των μουσών». Ονομαστοί φιλόλογοι, όπως ο Θωμάς Μάγιστρος και ο Δημήτριος Τρικλίνιος, έθεσαν τις βάσεις της φιλολογικής επιστήμης και της κριτικής των κειμένων. Ανώτατοι πολιτικοί αξιωματούχοι και λόγιοι, ο Νικηφόρος Χούμνος και ο Θεόδωρος Μετοχίτης, έζησαν και ύμνησαν την πόλη. Το 1345 ο Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος, ανώτερος δικαστής (*καθολικός κριτής των Ρωμαίων*), εκδίδει την Εξάβιβλο, μία συστηματική κωδικοποίηση του βυζαντινού αστικού και ποινικού δικαίου, και ο Ματθαίος Βλάσταρης, μοναχός στη μονή Ισαάκ, γράφει συλλογή κανονικού δικαίου και λόγους αντιρρητικούς. Εδώ γεννήθηκαν οι λόγιοι αδελφοί Δημήτριος και Πρόχορος Κυδώνης, οι μυστικοί θεολόγοι Νείλος και Νικόλαος Καβάσιλας, ο Πατριάρχης Φιλόθεος Κόκκινος.

Οι εμφύλιοι όμως πόλεμοι υπέσκαψαν τα θεμέλια της αυτοκρατορίας και προλείαναν το έδαφος για την οριστική της πτώση. Το 1345 ο Στέφανος Δουσάν καταλαμβάνει τις Σέρρες και στέφεται βασιλεύς Σερβίας και Ρωμανίας. Η εφήμερη βασιλεία του τερματίζεται το 1355 με τον θάνατό του. Οι Οθωμανοί όμως προελαύνουν και καταλαμβάνουν εδάφη της Θράκης και Μακεδονίας. Το 1371 μετά την ήττα των Σέρβων από τους Τούρκους στο Τσερνόμεν του Έβρου Σέρβοι, Βούλγαροι και Έλληνες γίνονται φόρου υποτελείς στον Σουλτάνο. Ο γιος του αυτοκράτορα Μανουήλ Παλαιολόγος προσπαθεί με έδρα τη Θεσσαλονίκη να οργανώσει την άμυνα της πόλης και την αντίσταση κατά των Τούρκων. Ανακαταλαμβάνει πόλεις και κάστρα της Μακεδονίας, απαλλοτριώνει κτήματα εκκλησιαστικά και μοναστηριακά για τον εξοπλισμό του στρατού. Το 1383 η Θεσσαλονίκη πολιορκείται από τα τουρκικά στρατεύματα. Τέσσερα χρόνια κράτησε η πολιορκία. Πολλοί σκέφτονται να εγκαταλείψουν την πόλη, για να αποφύγουν την καταστροφή. Ο Μανουήλ μάταια προσπαθεί να τους εμψυχώσει. Αναγκάζεται να εγκαταλείψει την πόλη, που ύστερα από συμφωνία γίνεται φόρου υποτελής στον Σουλτάνο. Το 1391 πεθαίνει ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, ο Μανουήλ φεύγει κρυφά από την Προύσα, όπου κρατούνταν ως όμηρος του Σουλτάνου, και αναγορεύεται στην Κωνσταντινούπολη αυτοκράτορας. Εξοργισμένος ο Σουλτάνος Βαγιαζίτ Α΄ εκστρατεύει εναντίον της Πόλης, λεηλατεί τα περίχωρά της και στη συνέχεια καταστρέφει τη Χριστούπολη (Καβάλα) και καταλαμβάνει τη Θεσσαλονίκη. Το 1395 επιβάλλει και εδώ το παιδομάζωμα.

Μια ανάσα ζωής δίνει στο Βυζάντιο η ήττα των Τούρκων από τους Μογγόλους στη μάχη της Αγκύρας το 1402. Η Θεσσαλονίκη περιέρχεται και πάλι στους Βυζαντινούς. Θα την κυβερνήσουν γόννοι της αυτοκρατορικής οικογένειας ως το 1423, οπότε την παραδίδουν στους Βενετούς με τον όρο να φροντίσουν αυτοί για την άμυνα, την τροφοδοσία της πόλης και να σεβαστούν τα δικαιώματα των κατοίκων και τα προνόμια του μητροπολίτη της. Ο Βενετός όμως καταργούν την αυτοδιοίκηση της πόλης, πολλοί κάτοικοι αρχίζουν να την εγκαταλείπουν. Στις 29 Μαρτίου του 1430, όπως δηλώνει και επιγραφή σε κιονόκρανο της Παναγίας Αχειροποιήτου, η πόλη πέφτει στα χέρια των Τούρκων. Ένας κληρικός, ο Ιωάννης Αναγνώστης, περιέγραψε με οδύνη την τελευταία άλωση και την καταστροφή της δεύτερης πόλης της φθίνουσας βυζαντινής αυτοκρατο-

ρίας. Η πόλη λεηλατήθηκε, ο χριστιανικός πληθυσμός αποδεκατίστηκε. Ωστόσο κατά τη μακρά περίοδο της Τουρκοκρατίας (1430-1912) η Θεσσαλονίκη κατόρθωσε να ανακάμψει και να εξελιχθεί σε ακμαίο οικονομικό και εμπορικό αστικό κέντρο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Βιβλιογραφία

Για τη Βυζαντινή Θεσσαλονίκη αλλά και τη διαχρονική της πορεία μπορεί να ανατρέξει κανείς Α. σε συλλογικούς-επετειακούς τόμους και τόμους Συνεδρίων και Συμποσίων ειδικά για τη Θεσσαλονίκη και τη Μακεδονία και Β. σε μονογραφίες και μελέτες, όπου αναφέρονται οι πηγές και η βιβλιογραφία.

A.

Η Θεσσαλονίκη μεταξύ Ανατολής και Δύσεως Πρακτικά συμποσίου τεσσαρακονταετηρίδος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών (30 Οκτωβρίου-1 Νοεμβρίου 1980), Θεσσαλονίκη 1982.

Θεσσαλονίκη. 2300 χρόνια. Δήμος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1985.

Αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη. Εικοσιτρείς αιώνες Θεσσαλονίκη Νέα Εστία τ. 118, τεύχ. 1400, 1985.

Εικοσιτρείς αιώνες Θεσσαλονίκη. Ιστορική πορεία της Θεσσαλονίκης Επιστημονική ημερίδα (23 Νοεμβρίου 1985), Σύνδεσμος Θεσσαλονικέων Αθηνών, Αθήνα 1985.

Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη. Ιστορία και Πολιτισμός Θεσσαλονίκη Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1997, εκδ. Παρατηρητής.

Θεσσαλονικέων Πόλις. Γραφές και πηγές 6000 χρόνων Θεσσαλονίκη Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1997, τ. 1-2, Θεσσαλονίκη 1997 (και εφεξής όλοι οι τόμοι με τίτλο Θεσσαλονικέων Πόλις).

Η Θεσσαλονίκη και ο ευρύτερος χώρος. Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, πανελλήνιο συνέδριο (Μακεδονική Βιβλιοθήκη αρ. 97), Θεσσαλονίκη 2005.

Dumbarton Oaks Papers, Number Fifty-Seven 2003 Symposium on Late Byzantine Thessalonike. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C. 2004.

Μακεδονία. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1982.

Βυζαντινή Μακεδονία (324-1430) Διεθνές συμπόσιο (Θεσσαλονίκη 29-31 Οκτωβρίου 1992), Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών (Μακεδονική Βιβλιοθήκη αρ. 82), Θεσσαλονίκη 1995.

Η Μακεδονία κατά την εποχή των Παλαιολόγων Β' Διεθνές συνέδριο, (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 14-20 Δεκεμβρίου 1992), Θεσσαλονίκη 2002.

Macedonian Hellenism (ed. Tamis, A. M.), Greek Studies, La Trobe University, Melbourne, Australia 1990.

Byzantine Macedonia Identity Image and History, papers from the Melbourne Conference (July 1995), (ed. by Burke, J. and Scott, R.), Melbourne 2000.

Όλοι οι τόμοι των Πρακτικών των Διεθνών Επιστημονικών Συμποσίων **Χριστιανική Θεσσαλονίκη** που οργανώνει η Ιερά Πατριαρχική Μονή Βλατάδων με τον Δήμο Θεσσαλονίκης στο πλαίσιο των Δημητρίων.

B.

Balfour, D. *Politico-historical Works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416-1429)*, Wien 1979.

Bredenkamp, Fr. *The Byzantine Empire of Thessaloniki*, Municipality of Thessaloniki, Thessaloniki History Center, Thessaloniki 1996.

Dennis, G. T. *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica 1382-1387*, Roma 1960.

Dvornik, F. *Byzantine Missions among the Slavs. S. Constantine-Cyril and Methodius*, New Brunswick, N.Y. 1970.

Ευστάθιος Θεσσαλονίκης *Eustazio di Tessalonica, La espugnazione di Tessalonica*, εκδ. St. Kyriakidis, Palermo 1961.

Ιωάννης Αναγνώστης (κείμε., μτφ., σχολ., Τσάρα, Γ.), *Διήγησις περί της τελευταίας αλώσεως της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1958 και Τσάρα, Γ. *Η τελευταία άλωση της Θεσσαλονίκης (1430)*, Τα κείμενα μεταφρασμένα με εισαγωγικό σημείωμα και σχόλια, Θεσσαλονίκη 1985.

Ιωάννης Καμινιάτης *Εις την άλωσιν της Θεσσαλονίκης*, εκδ. G. Böhlig, Berlin 1972. - *Ιωάννου Καμινιάτου, Στην άλωση της Θεσσαλονίκης (904 μ.Χ.)*. (εισ., μτφ., σχολ., Τσάρα, Γ.), Θεσσαλονίκη 1987.

Καλτσογιάννη, Ε.-Κοτζάμπαση, Ηλ.-Παρασκευοπούλου, Σ. *Η Θεσσαλονίκη στη βυζαντινή Λογοτεχνία. Ρητορικά και αγιολογικά κείμενα. (Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 32)*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 2002.

Κωνσταντακοπούλου, Α. *Ιστορική Γεωγραφία της Μακεδονίας (4ος-6ος αι.)*, Γιάννενα 1984. — *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη. Χώρος και ιδεολογία*, Γιάννενα 1996.

Σταυρίδου-Ζαφράκα, Α. *Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αιώνα. Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την αυτοκρατορία*, Θεσσαλονίκη 1990.

Tafrahi, O. *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris 1913, ανατ. IMXA Θεσσαλονίκη 1993. — *Thessalonique des origines au XIV siècle*, Paris 1919.

Θαύματα του Αγίου Δημητρίου *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius, I. Le texte. II. Commentaire*, εκδ. P. Lemerle, Paris 1979-1981.

Χρήστου, Π. *Η Γραμματεία των Δημητρείων, Α': Διηγήσεις περί των Θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου*, Θεσσαλονίκη 1993.

Αγίου Δημητρίου Θαύματα (εισ., σχολ., επιμ. Μπακιρτζή, Χ.-νεοελ. μτφ. Σιδέρη, Α.), *Οι συλλογές Ιωάννου και Ανωνύμου. Ο βίος, τα Θαύματα και η Θεσσαλονίκη του Αγίου Δημητρίου*, εκδ. Άγρα, Θεσσαλονίκη 1997.

Θεοχαρίδης, Γ. *Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους μέσους χρόνους (285-1354)*, Θεσσαλονίκη 1980.